

Així i tot, quan li va arribar la mort, el 25 de juliol de 1982, els que l'havien conegut podien pensar que havien estat reparades algunes injustícies i que mereixia més que ningú, dins el món intel·lectual del moment, els homenatges que li havien estat tributats.

El 8 d'agost de 1944, Lluís Nicolau d'Olwer, company de Rubió a l'Institut i a tants altres llocs, escrivia a Ferran Cuito:

A diferència de la majoria d'intel·lectuals, somiatruïtes i bufanúvols, llepafils i escuracassoles, bons per a criticar i inútils per a construir, En Rubió és un realitzador. La Biblioteca de Catalunya ho diu prou clarament, i el bibliobús de les biblioteques del front, servint llibres fins als combatents de primera línia, és una de les poques imatges reconfortants que conservo de la nostra guerra —obra també d'En Jordi.⁹⁹

Certament, no es pot trobar millor elogi per a un erudit competent i treballador, que va voler servir sempre el seu poble i la seva cultura, en les hores bones i en les hores tràgiques, amb modèstia, amb coherència i amb sentit de la responsabilitat personal i col·lectiva, sense perdre la fe ni l'esperança en un esdevenidor millor.

Pompeu Fabra i Poch

(20.02.1868 - 25.12.1948)

Pompeu Fabra i Poch

PER JOAN SOLÀ I CORTASSA

Fabra ha estat el català més important del nostre temps perquè és l'únic ciutadà d'aquest país, en aquesta època, que, havent-se proposat obtenir una determinada finalitat pública i general, ho aconseguí d'una manera explícita i indiscutible. En aquest sentit, no hi ha ningú més que s'hi pugui comparar. (Pla, 1969, p. 63)

Per això la normalització i la figura de Fabra assoliren un prestigi que (en suportar la dura prova de la dictadura de Primo de Rivera i, després, l'intent genocida del general Franco) va adquirir una dimensió mítica. (Balcells i Pujol, 2002, p. 180)

99. L. NICOLAU D'OLWER i F. CUITO, *Epistolari de l'exili francès*, p. 163.

1. NOTES BIOGRÀFIQUES

- 1868 Neix a la vila de Gràcia, de Josep Fabra i Roca, i Carolina Poch i Martí. La família es trasllada aviat a Barcelona. 1888: mor el pare. 1914: mor la mare.
- 1876 Es casa la seva germana Anna amb Bartomeu Galí (de Camprodon), professor al col·legi Pelford de Barcelona, on Fabra començarà el segon ensenyament. Entra en contacte amb la família Arregui, d'exiliats cubans. Amb el noi Arregui cultivarà l'afició a les llengües.
- 1883 Carta de Fabra als nebots que estiuegen a Camprodon. Un cop ha escrit «Queridos sobrinos» s'adona de l'artificiositat que representa l'ús del castellà. D'aquí arrenca la seva determinació d'escriure una gramàtica del català, vist que les existents no el convencen.
- Ingressa a la Facultat de Ciències, on estudia la carrera d'enginyer químic. Acabada la carrera, refusa l'oferta d'anar a Hellín (Albacete), per no perdre contacte amb l'ambient barceloní. Es guanya la vida fent classes de ciències en acadèmies. Treballa en la primera gramàtica.
- 1890-1892 Campanya lingüística de L'Avenç.
- 1891-1906 Les dues primeres gramàtiques (1891, 1898). Altres obres didàctiques. Traduccions de teatre. Els primers articles erudits.
- 1902 Es trasllada (febrer) a Bilbao per ocupar una Càtedra de Química General. Es casa (setembre) amb Dolors Mestre i Climent, amb qui tindrà tres filles: Carlota, Teresa i Dolors.
- 1906 Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana, on presenta una important comunicació sobre ortografia.
- 1907 Fundació de l'Institut d'Estudis Catalans (IEC). Secció de «Qüestions gramaticals» a *El Poble Català* (1907-1908). Altres articles de lingüística teòrica.
- 1911 Fundació de la Secció Filològica de l'IEC, de la qual és membre. Hi dirigirà les Oficines Lexicogràfiques.
- 1912 La Diputació de Barcelona li crea una Càtedra de Català a la Universitat de Barcelona. Fabra torna a Catalunya i la família s'installa a Badalona.
- 1913 Publicació de les *Normes ortogràfiques* de l'IEC. L'any 1917 Fabra publica el *Diccionari ortogràfic*, on l'ortografia és retocada i esdevé definitiva.
- 1919-1928 Publica les famoses *Converses filològiques* a *La Publicidad / La Publicitat*.
- 1923-1930 Dictadura de Primo de Rivera. Persecució de la cultura catalana. Fabra perd la Càtedra (1924), és president de l'Ateneu Barcelonès (1924) i refu-

- sa d'entrar a la Real Academia Española de la Lengua (1926). Publicació de diversos manuals.
- 1932 Publica el *Diccionari general de la llengua catalana* i és nomenat catedràtic de la Universitat de Barcelona.
- 1933 President del Patronat de la Universitat Autònoma de Barcelona.
- 1934 Empresonat al vaixell *Uruguay* i destituït de president del Patronat.
- 1939 Exili a França. Després de viure en diferents llocs s'installa a Prada (1942).
- 1945 Doctor *honoris causa* per la Universitat de Tolosa del Llenguadoc.
- 1948 Mor a Prada el dia de Nadal.

Voldria deixar constància d'algun detall d'aquesta freda biografia.

A final de gener de 1939 Fabra, la seva dona i les tres filles van haver de deixar el país a corre-cuita. El dia 24 se'n van de la casa que tenien llogada a Sant Feliu de Codines, sense absolutament res més que la roba que portaven posada i els diners que es van poder endur. Van passar cinc dies (26-31) a Can Perxers, vora el poble pirinenc d'Agullana, un casal amb capacitat per a una cinquantena de persones, que a poc a poc és envaït per una riuada de gent. Rovira i Virgili ens n'ha conservat notes de dietari: «Manquen queviures, vaixella, llits, matalassos, flassades...», «La majoria d'aquests [estadants] duen escrita a la faç la desolació del cataclisme. [...] Hi llegiu tota l'angoixa de les vides trencades, de les llars desfetes, de l'obra costosa dels anys que s'esfondra, la de la dura pobresa que ve. El casal és com un vaixell ple de naufrags». Els biògrafs ens presenten Fabra «resignat, tranquil, conseqüent», «passejant solitari sota les alzines [...], la mirada abstreta, joguinejant amb la pipa apagada»: «Però no costava pas d'arrencar-lo de la seva abstracció. Bastava que algú el saludés tot passant, perquè recuperés el somriure, l'expressió gairebé jovial». A pesar dels setanta-un anys, Fabra a Can Perxers tenia responsabilitats de part de la Institució de les Lletres Catalanes i intentava ajudar i animar els altres. Aquesta mateixa actitud trobarem l'any següent, quan tothom pren Fabra com a àrbitre en els conflictes que inevitablement es produeixen a la residència de Montpeller, on s'acollien refugiats catalans. (Vegeu els detalls de tot això en el llibre de Jordi Manent, 2005.) De fet, aquest caràcter pacífic, reflexiu, bonhomí i altruista és el que reflecteixen els cinquanta testimonis contemporanis que recull el llibre de Mir (1998).

Però la desolació de Fabra s'incrementa per un altre motiu: «No puc deixar de pensar [...] en els meus papers i llibres, la riquesa que més estimo i que hauré d'abandonar quasi totalment. Sense les obres de lectura i de consulta, i sense els apunts manuscrits, em sentiré pobre i desemparat. Aquesta serà per a mi la pitjor pobresa», havia dit uns dies abans a Rovira i Virgili, quan encara no sabia que el seu pis de Badalona seria saquejat i

que tots els seus llibres i papers es dispersarien o serien destruïts. Aquesta mancança de les pertinences intel·lectuals, que eren un aspecte fonamental de la seva vida i de la seva obra, l'affligiran durant els anys d'exili: no compta ni amb el seu propi diccionari, la fita més preuada de la seva obra, i Emili Granier-Barrera n'hi regalarà l'any 1939 un exemplar que li havia regalat a ell Josep Maria de Sagarra («Vaig pensar que seria més útil a mans seves que a poder meu»), un exemplar on Fabra, mancat a l'exili fins i tot de paper, va fer anotacions marginals. Afortunadament, aquest mític exemplar del diccionari s'ha salvat i ha sigut localitzat darrerament en mans dels seus néts.

Entre les dures circumstàncies de l'exili a la França d'aquells anys, els detalls que més ens colpeixen són les estretors econòmiques: el fet que no arribin els ajuts econòmics, la dificultat de trobar menjar, la falta de combustible, «l'àrdua tasca de cercar un apartament», «el tràngol d'un canvi de residència»; i la pressió de la policia contra els immigrants (els temibles escorcolls), la dificultat d'obtenir el «permís de sojorn», que feia encara més difícil la recerca d'allotjament. L'angoixa pel menjar es reflecteix dramàticament en les tres instantànies que transcriu tot seguit. Les primeres són uns records dels anys 1941-1943; la tercera és una nota que Fabra escriu des de Prada al seu amic Ferran Cuito, a Perpinyà, l'any 1944:

entre 1941 i 1943 escassejaven els queviures i Maria Dolors Pinyol havia vist el Mestre Fabra fent cua per comprar veces (Manent, 2005, p. 185) | Llavors vam quedar-nos sense res. Tots plegats ens alimentàvem a base de veces. A la tarda venia el catedràtic Xirau Palau i ens ajudava a triar-les. Aquelles veces... tot eren pedres, les bullíem i menjàvem allò. Sense oli ni res, tarda i vespre. Era una cosa horrible i el papà deia: «És com si mengéssim paper de diari, perquè això no és un aliment per a les persones, això és per als coloms». (Piñol, 1991, p. 65)

Podríeu desprendre-us de mig quilo de sucre? La Carola ha parlat amb una pageda que, a canvi d'aquest sucre, li vendria una certa quantitat de patates. Nosaltres, ara, no tenim sinó una minça quantitat de sucre. No podem, doncs, vendre-li'n; però, en l'endemig, la Carola mirarà de fer-vos arribar unes quantes patates de les escasses que tenim en aquest moment. (Manent, 2000)

I l'any 1947, als setanta-nou anys, Fabra encara manté la seva proverbial serenitat i fortalesa d'esperit per poder donar als estudiants assistents a la Setmana d'Estudis Catalans de Prada aquella ja mítica consigna: «Cal no abandonar mai ni la tasca ni l'esperança» (Miracle, 1968, p. 578). «Pompeu Fabra [...] ens va marcar un camí. Un camí que nosaltres [...] hem de seguir», ens diu Mir (1998, p. 17).

2. ESTAT DE LA LLENGUA EN TEMPS DE FABRA

Perseguit implacablement pels estats on es parla, allunyat de l'escola i dels usos cultes durant segles, amb prou feines engatjat amb timidesa en la poesia, en el teatre, en el periodisme i en la novel·la, al final del segle XIX el català es troba profundament castellanitzat en el lèxic i en la sintaxi. Sobretot en la llengua escrita, el perill d'una total identificació amb el castellà era imminent i el resultat tenia i té un nom eloqüent: *patuès* o parla menyspreable, vergonyosa. L'home cultivat no usava el català fora dels àmbits esmentats, i encara, en general, només en poesia, i estava convençut que això era la cosa normal.

Els homes que d'una manera o altra exercien de gramàtics i de lexicògrafs oferien molt pocs resultats segurs i convincents. En ortografia regnava l'anarquia. Tant en gramàtica com en lèxic hi havia els defensors de les formes antigues i els detractors d'aquestes mateixes formes i partidaris de l'anomenat «català que ara es parla», uns i altres amb grans vacil·lacions i contradiccions. El lèxic semblava un terreny més fàcil d'actuació, però hi trobem prejudicis greus com ara creure castellanismes els cultismes (vegeu més avall, § 3.2). La sintaxi era la gran desconeguda de tothom. En definitiva, no hi havia tradició gramatical, i la tradició no es pot ni inventar ni improvisar: en conseqüència, aquells homes no sabien què volia dir codificar una llengua (aspecte tècnic), i molt menys el que avui en diem normalitzar-la (aspecte social).

Efectivament, si la tasca lexicogràfica i gramatical de Fabra va ser providencial i tècnicament admirable, avui potser encara ens admira més la visió política i social que Fabra tenia de la llengua, en uns moments en què aquesta manera de veure tot just començava a interessar en ambients internacionals. M'hi referiré més avall (§ 4.1). Aquí potser podríem donar un botó de mostra de la força que té la inèrcia, ni que vagi contra la intuïció més elemental i contra les aspiracions més irrenunciables. A l'apartat biogràfic hem recordat l'anècdota d'aquella carta als nebots, una anècdota que tothom ha repetit segurament perquè revela aquesta força de la inèrcia que dic. No gaires anys abans, Rubió i Ors enviava a Milà i Fontanals les seves primeres poesies catalanes, destinades a esdevenir el ferment de la Renaixença, i ho feia adjuntant-les a una carta escrita en castellà. El mateix Rubió es cartejarà amb Teodor Llorente en castellà, precisament tractant dels temes de la renaixença literària de la llengua. I Mistral es cartejarà en francès amb els catalans que admiren la seva obra i fins amb la seva traductora al català, Maria-Antònia Salvà. Sembla que Verdaguer fou l'únic o dels pocs que no caigué en aquesta significativa rutina. Diria que l'obra de Fabra no hauria arribat tan amunt i tan endins si el nostre home no hagués tingut la claredat interior i la decisió ferma de trencar aquestes fatals inèrcies. (Vegeu més avall, § 5.1.)

3. LA PREPARACIÓ DE POMPEU FABRA

3.1. *Coneixença dels corrents lingüístics*

A part de tenir unes grans qualitats lingüístiques, Fabra es va preparar intensament durant molts anys, aprenent llengües i assimilant els millors autors de la romanística i de la lingüística general.

Mascaró (2006) divideix l'espai professional de Fabra en tres períodes, a part l'exili:

a) 1883 (quinze anys) - 1889. Els coneixements bibliogràfics d'aquest període deriven només de llibres escolars, com la gramàtica catalana de Bofarull, les gramàtiques de llengües estrangeres de casa els Arregui i el diccionari de Labèrnia, una obra ja més seriosa. La seva primera gramàtica, *l'Ensayo* (1891), «revela unes condicions extraordinàries i una maduresa sorprenent, sobretot tenint en compte els mitjans de què es valia».

b) 1889-1905. Entra en contacte amb L'Avenc, l'Ateneu Barcelonès i el món de la lingüística romànica. És l'època que Murgades (2000) anomena de «contestació». Fabra adquireix coneixements sòlids de la lingüística històrica, de la lingüística romànica i del català antic.

c) 1906-1939. «Després del seu èxit al Congrés [...] Fabra sembla intuir que el seu paper està canviant: ha passat de disposar del poder de la raó a començar a gaudir d'un poder més efectiu, que li donen el seu prestigi creixent i les perspectives de futur de la institució creada per Prat de la Riba. Aquesta situació es consolida quan l'any 1911 és nomenat membre de la [...] Secció Filològica de l'Institut. A partir d'aquí, el seu prestigi i [...] el seu poder efectiu van augmentant.»

d) 1939-1948. Exili.

Recollint l'opinió general i posant-hi la seva, Mascaró diu que Fabra era «una persona enormement preparada en el camp de la lingüística del seu temps i d'una gran capacitat i intuïció per a l'anàlisi gramatical, tant de la sincrònica com de la històrica»; «podem assegurar que Fabra, a partir d'un cert moment, coneixia, bàsicament, tot el que d'important s'havia publicat en lingüística quan es posava a redactar cadascun dels seus articles», malgrat que els seus interessos anaven per un altre camí: entre els seus interessos hi ha en primer lloc l'esmentada «finalitat pública i general» (repetint les paraules de Pla) de la recuperació del català; i en segon lloc hi ha la coneixença de llengües.

Pel que fa al coneixement dels corrents lingüístics, Fabra havia assimilat bé els escrits dels neogramàtics i la lingüística romànica. Concretament, coneixia les figures capdavanteres: Grimm, Bopp, Diez, Meyer-Lübke, Saussure, Grammont, Jespersen i l'Escola de Praga (vegeu Arnal, 2000). I no cal dir que havia llegit atentament els escrits dels

collegues de la seva llengua: Milà, Aguiló, Forteza, mossèn Alcover, Calveras, etc. Tenim una constància explícita molt feble del món bibliogràfic de Fabra, perquè el nostre gramàtic no acostumava a esmentar les fonts. Així, per exemple, Bernal (2002) estudia amb molt detall els paral·lelismes entre Fabra i el gramàtic grec contemporani Manolis Triandafilidis, amb els seus àmbits nacionals i europeus, i no arriba a cap conclusió positiva sobre la possibilitat que es coneguessin mútuament almenys les obres. Sigui com vulgui, al marge de les fonts, Fabra partia d'unes dots personals excepcionals, sense les quals molt sovint les lectures no donen tot el fruit que caldria. Bonet (2005) ens fa veure que Fabra, ja des del seu primer manual (1891), «va saber trencar amb la precària tradició gramatical autòctona» i va fixar-se l'objectiu de descriure la llengua abans de posar-se en el terreny prescriptiu: de descriure-la, evidentment, amb base «en la mateixa llengua parlada, i no pas en les convencions gramaticals tradicionals». Aquella primera gramàtica era «el resultat feliç de la precocitat d'un adolescent genial». Miracle (1968, p. 202-203) explica de manera molt entenedora el xoc que aquella obra va representar en aquell moment i en aquell ambient. Per a l'època de confecció de la gramàtica de 1912 són útils els epistolaris (vegeu, per exemple, Marquet, 2002).

En el terreny de les llengües, sembla que Fabra coneixia el moviment de renovació de l'ensenyament de les llengües modernes (Sweet, Passy, Viëtor i Jespersen: vegeu Julià-Muné, 2005a) o que almenys compartia el mateix pensament (vegeu més avall, § 5.2): per exemple, va iniciar una col·laboració amb els moviments de renovació de l'ensenyament primari i secundari, que a poc a poc va haver d'abandonar perquè l'absorbia la feina més central d'establir la normativa. Badia (2005) recalca aquest interès i recorda (1997) que el *curs mitjà* de gramàtica de 1918 («que yo mismo había estudiado, a las puertas del bachillerato, en 1931») es va fer famós. Lloret i Ramos (2006) transcriuen l'opinió de l'autoritzat pedagog Alexandre Galí sobre aquest curs mitjà: «Aquest llibre [...] presenta per primera vegada a Espanya la gramàtica fonamentada en fets de llengua, no la gramàtica aristotèlica de tipus lògic que era la que s'estilava». El lector trobarà molts detalls sobre aquest aspecte en els pròlegs de González-Agàpito (2006) i de Lloret i Ramos (2006).

És segur que coneixia bé el castellà, l'anglès, el francès, l'italià i el llatí, i que llegia l'alemany. Va escriure sengles gramàtiques de l'anglès i del francès, i ens consta que tenia la intenció d'escriure'n una del romanès. Inversament, en va publicar diverses del català destinades a públics de parla castellana, francesa i anglesa (vegeu § 6.2). Malgrat que no abusava mai del procediment, a través de les seves obres trobem esmentades una bona quantitat de llengües: el castellà i el francès són omnipresents; altres llengües són: llatí, portuguès, italià, romanès, provençal, anglès, alemany, rus, sard, polonès, suec, xinès, àrab, serbocroat. En canvi, no sabem res de la relació de Fabra amb el basc, cosa sor-

prenent tenint en compte que va viure deu anys al País Basc. De fet, cal dir que no sabem a penes res de la vida que feia a Bilbao, fora d'algun detall com que jugava a la pilota basca. En fi: com a pedagog tenia, tant oralment com per escrit, una traça tan excepcional com la que li coneixem de publicacions més tècniques (vegeu-ne ara detalls en l'esmentat pròleg de Lloret i Ramos).

3.2. Reacció contra «els nostres savis»

És ben sabut que Pompeu Fabra va intervenir molt poques vegades en polèmiques i en rèpliques. Suposo que ell s'adonava perfectament que es trobava en condicions científiques i personals clarament superiors respecte de la majoria de persones que aleshores escrivien tractats o articles o bé opinaven sobre el català, i això el devia dissuadir de perdre el temps en discussions desiguals. Però algun cop sí que feia al·lusions més o menys directes a col·legues i alguna vegada fins i tot va escriure alguna cosa realment contundent contra algú.

a) La primera reacció va ser davant la gramàtica de Bofarull, el gramàtic més prominent del segle XIX. Davant la dificultat de posar ordre en la morfologia verbal (que és un dels aspectes més difícils de les llengües romàniques), aquest gramàtic escriví aquestes paraules a la *Gramàtica de la llengua catalana* que va publicar amb Adolf Blanch (Barcelona, Espasa, 1867, p. 32):

En el caso de encontrarse una voz que por sujetarla á regla haya de parecer extraña ó anticuada, prefírase siempre, —y esto basta para resolverlo el buen sentido de cada cual—, la que está en uso comunmente, aun cuando sea contra la misma regla.

Bofarull havia escrit això mateix tres anys abans en una altra gramàtica. És evident que un lector d'aquella època que consulta una gramàtica catalana no pot resoldre un problema de morfologia verbal únicament amb seny o esma de la llengua. Fabra va comprendre immediatament que calia fer la gramàtica del català de bell nou.

b) La preparació de la majoria dels qui escrivien tractats sobre el català no havia pas millorat ni tan sols a principis del segle XX. Mascaró retreu la manera de parlar de Bardina. Crec que, adreçant-me a membres de l'IEC, n'hi haurà prou de transcriure un parell de fragments d'aquest gramàtic i que em puc estalviar cap comentari. Els dos fragments són de Joan Bardina, *Gramàtica pedagògica de la llengua catalana (Curs superior)* (Barcelona, Giró, 1907), § 360 i 306, respectivament:

Y còm que, trayent vocals, les consonants s'apiloten y resulten de pronúncia difícil, aquètz pòble será enèrgich y treballador. Tals són el catalá y l'alemany, que apiloten consonants meravellosament. | Respecte de les llètres, les dentals denoten vanitat, les llabials amor, les linguals lleugeresa, les palatals savièsa, les guturals orgull. Això está relacionat ab el caràcter de cada pòble.

Un altre autor que val la pena d'esmentar aquí és Antoni Careta i Vidal. Com molts altres (el mateix Nonell, que veurem després), Careta ignorava una cosa tan elemental com que a les llengües romàniques hi ha paraules que provenen del llatí per evolució popular o espontània (com ara *cadira* o *dret*) i n'hi ha que en provenen per via culta, sense evolució o amb adaptació parcial (com ara *càtedra* o *directe*, corresponents a les dues anteriors). Les paraules populars són en general prou diferents d'una llengua a l'altra, però les paraules cultes s'assemblen i fins poden ser idèntiques: comparem les populars *dret*, castellà *derecho*, francès *droit*, amb les cultes *directe*, castellà *directo*, francès *direct* (i les corresponents a *direcció*, *director*, etc.). Doncs aquests autors creien que els cultismes eren barbarismes i els rebutjaven a favor de solucions populars de la mateixa etimologia (que no sempre trobaven i més d'un cop s'inventaven) o de significat afí. No acceptaven, per exemple, *ambient medieval* o *commoció cerebral*, que substituïen per *ambent mig-eval* i *trasbals cervellívol*. Careta és un cas paradigmàtic d'aquesta ignorància i d'aquesta actitud. L'any 1901 va publicar un *Diccionari de barbarismes introduhits en la llengua catalana* (Barcelona i Vilanova i la Geltrú, Oliva), en el qual substituïa paraules com les següents per les corresponents que dono entre parèntesis: *accions* d'una empresa (*parts*), *abrupte* (*trencat*, *espatat*), *absorbir* (*xuclar*), *anàleg* (*semblant*), *barbarisme* (*barbarisme*), *catàstrofe* (*terrabastall*), *estricte* (*estret*), *excrements* (*femta*), *lateral* (*del costat*), *Manuel* (*Manel*), *petrificar* (*pedrificar*), *sudari* (*suari*), *sustentar* (*mantenir*), *vacant* (*vagant*), *veterinari* (*menescal*), *vital* (*vidal*), *viticultor* (*vinyaire*). No recordo si Fabra es va referir mai a Bardina i a Careta.

c) Però potser eren més insolents (perquè es revestien de més ínfulas) i més perillosos Nonell i Grandia. El primer havia proclamat l'existència de tres «lleis» evolutives del llatí al català (i el segon s'hi havia adherit amatent):

I) La *lleï d'escurçament*, que feia caure totes les desinències llatines (*-a*, *-am*, *-as*, *-at*, *-ant*, *-it*, *-um*, *-us*, etc.), de manera que el present d'indicatiu del verb llatí *amo* (1 *amo*, 2 *amas*, 3 *amat*, 4 *amamus*, 5 *amatis*, 6 *amant*) donava en català 1 *am*, 2 *am*, 3 *am*, 4 *amam*, 5 *amat*, 6 *am*.

II) La *lleï de distinció*, que acut en socorriment de les formes confuses produïdes per la primera lleï i que proporciona tot allò que convé, *sense norma fixa*, a l'atzar. Per

exemple, tres d'aquelles formes catalanes continuen evolucionant així: 2 *am* > *ams* (i després > *ames*), 3 *am* > *ama* i 6 *am* > *amn*; exactament igual que *fill* (que seria l'evolució tant de *filius* com de *filia*) adquireix una *a* imprevisible en el femení (*filia*).

III) La llei d'eufonia, que remeia les articulacions difícils de pronunciar produïdes per les lleis anteriors: 6 *amn* esdevindrà *amen*, i *templ* i *viatg* esdevindran *temple* i *viatge*.

I per quina raó, els intercepta Fabra (1905), les paraules llatines *candela* i *poena* no donen *candel* i *pen* (amb simple caiguda de les desinències) sinó *candela* i *pena*, si no es confonen amb cap altra paraula ni necessiten la vocal final per poder-se pronunciar? I per què *viaticus* no donava simplement *viatx* (exactament igual que *despatx*, etc.), sinó que dóna *viatge*? I per què aquella forma 6 *amn* va donar *amen* (amb *e* interior) i no pas *amne* (amb *e* final, exactament igual que *himne* o *temple*)? Simplement, Nonell i companyia sabien vagament que les desinències llatines sofrien caigudes en l'evolució cap al català, i d'això en deien *lleis*; i Fabra els diu que un fenomen no es pot anomenar *lleis* mentre no rebí una caracterització exacta. Caracterització, continua en un altre article de l'antologia de 1911 («Una llei d'escurçament»), que feia anys i panys que coneixien els romanistes. Darmesteter, per exemple, feia vint-i-cinc anys que havia formulat la llei següent: «en síl·laba no inicial situada immediatament abans de la síl·laba dominant (tònica), el francès suprimeix totes les vocals llatines llevat la *a*»; llei perfectament aplicable al català. I ara Fabra l'aplica a totes dues llengües amb una d'aquelles llistes comparatives que devien deixar bocabadats els lectors d'aquells anys: *cin(e)ráriu* > *cendrier*, *cendrer*; *blasph(e)máre* > *blâmer*, *blasmar*; *jud(i)cáre* > *juger*, *jutjar*; *coll(o)cáre* > *coucher*, *colgar*; *sing(u)láre* > *sanglier*, *senglar*.

Vegem aquelles preteses lleis en els dos esquemes següents, on afegeixo alguna nota:

	1 AMO	2 AMAS	3 AMAT	4 AMAMUS	5 AMATIS	6 AMANT	TEMPLUM
<i>Esc.</i>	am	am	am	amam	amat	am	templ
<i>Dist.</i>		ams ¹	ama ¹		amats ³	amn ¹	
<i>Euf.</i>		amEs ²				amEn ⁴	temple

1. Per què a la forma 2 s'adquireix una *s* (*ams*), a la 3 una *a* (*ama*) i a la 6 una *n* (*amn*)?
2. *Ams* era perfectament «eufònica» (pronunciable). Es converteix en *ames* potser perquè calia distingir indicatiu de subjuntiu?; però també la forma 2 del subjuntiu fa *ams* > *amEs* (!).
3. Per què aquesta evolució?: *amat* era perfectament «eufònica» i «distinta». (La forma *amats* és una forma real del català antic.)
4. Per què *amEn* i no *amne* (cf. *himne*, *temple*)? I per què s'hi afegeix una *e* i no una altra vocal?

	1 CANTABAM	2 CANTABAT	CARUS	CARA	FILIUS	FILIA	CANDELA	VIATICUS
<i>Esc.</i>	cantav	cantav	car	car	fill	fill	candel	viatg
<i>Dist.</i>	cantava	cantava		cara		filla		
<i>Euf.</i>							candela ¹	viatge ¹

1. Per què no *candel*, *viatg* (o *viatx*)? (cf. *vaig*, *boig*, *fuig*).

d) Al Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1906) els assistents van presentar catorze esmenes a les ponències de la secció filològic-històrica. De les catorze, quatre eren de Fabra, i tres d'aquestes eren les úniques esmenes «totals». Una d'aquestes esmenes totals era a propòsit de la ponència de mossèn Alcover, el promotor i factòtum del congrés. Mossèn Alcover exposava la concordança del participi passat amb el complement directe (*He vistes les teves germanes, Les he vistes*) i feia veure que unes llengües romàniques l'havien conservada (francès, italià, occità) i unes altres l'havien perduda (portuguès, castellà, romanès). El català es trobava en un punt intermedi, amb la concordança ben conservada en baleàric i no tant a la resta; i Alcover defensava que la pèrdua de concordança no era cap evolució «natural y espontània» sinó «una invasió violenta de la sintaxis del castellà» (p. 127 de les Actes). L'esmena de Fabra és un altre dels escrits breus més admirablement redactats i contundents del gramàtic. Vegem-lo (Fabra, 1906; el fragment entre claudàtors del punt I és meu; accentuo el primer *règim*):

La concordança del participi passat

I. Originàriament totes les llengües novo-llatines fan concordar el participi ab el *règim* directe. (En una oració com *he cantada una cançó*, que significava originàriament *tinc cantada una cançó*, tenim: *he* verb, *una cançó* *règim* directe, *cantada* predicat d'aquest *règim*; donchs, naturalment: acord de *cantada* ab *cançó*). [Cf.: *Aquests monuments encara no els tenim fotografiats.*]

II. Més tart, quan la combinació sintàctica verb-predicat (*he cantada*) passa a ésser un temps (el perfet del verb *cantar*), llavors la flexió del participi tendeix a desaparèixer, es dir, se tendeix a donar una forma *única* al temps compost (HE CANTAT *una cançó*, COM HE CANTAT *un cant*), exactament com en els temps simples (CANTEM *una cançó*, COM CANTEM *un cant*).

III. Aquesta tendència 's manifesta en *totes* les llengües, sobre tot quan el participi precedeix el *règim*: en *cap d'elles* l'acort del participi y del *règim* es obligatori en

tots els cassos (*avera vinto una impresa*, Maquiavel, *quelle che abbiamo veduto*; en francès el participi es sols variable quan el precedeix el règim: *la femme que j'ai vue*, però *j'ai vu une femme*). Es una afirmació gratuïta l'atribuir exclusivament a l'influència castellana i el pas del participi constantment flexible del català antic (*he cantada una cançó*) a participi generalment no flexible (*he cantat una cançó*).

IV. Donat l'estat actual de la llengua, creyem que pot tant sols considerarse obligatori l'acort del participi ab el règim directe quan aquest es un pronom de tercera persona o la partícula *ne*: *La noya, no l'hem vista; llebres, n'hem caçades quatre*.

4. IDEOLOGIA I CRITERIS DE FABRA

4.1. Ideologia

Avui comptem amb diversos autors que han analitzat la ideologia i les circumstàncies socials i polítiques de l'època i de l'autor amb prou objectivitat, i podem fer-ne la síntesi fins i tot prescindint de detalls extraïbles dels escrits de Fabra mateix. (Vegeu, principalment, Lamuela i Murgades, 1984; Murgades, 2000; Carles Miralles, 2000; Kremnitz, 2000, 2005a, 2005b; Balcells i Pujol, 2002; Ferrando i Nicolás, 2005.)

A pesar que la lingüística més prominent del temps de Fabra no integrava l'aspecte social de les llengües de manera central o directa (perquè li interessava primordialment la descripció de la derivació històrica de les llengües), Fabra a poc a poc convertirà aquest aspecte precisament en el fonament ideològic que sustentarà tot l'edifici de la seva labor. Això serà possible gràcies al fet que Prat de la Riba, des del vessant polític, tindrà exactament la mateixa ideologia, i les accions del polític i del lingüista se sumaran i es potenciaran.

Es tractava de restituir al poble catalanoparlant tota la seva dignitat com a poble, la que havia tingut a l'edat mitjana. I el principal referent de la identitat d'aquest poble era la cultura, i concretament la llengua. L'única esperança d'èxit era aspirar a una situació global comparable a la dels estats reconeguts amb una llengua referencial fixada, potent i autònoma; i una literatura, una història i fins un espai geogràfic visibles, diferenciats (Kremnitz, 2005b). És cert que a la Catalunya estricta hi havia en aquells moments una consciència nacional més forta que al País Valencià i a les Illes Balears; però si al País Valencià la reivindicació de la llengua tenia un objectiu clarament limitat a una barreja de sentiment i de pretensió literària o folklòrica, i si a les Illes Balears la situació era bastant comparable, difícilment podríem dir que el Principat es trobava a les antípo-

des d'aquesta pretensió limitada o diglòssica. Al Principat la diguem-ne consciència nacional no era exempta de contradiccions importants. En conjunt, probablement no hi havia la voluntat de construir un poble amb tota la plenitud i amb totes les conseqüències, independent, si calia, de l'Estat al qual pertanyíem per força; i Fabra mateix, conscient d'això, «sembla adherir-se a un cert estatalisme», és a dir, a una política lingüística que potser no pretén canviar la situació estrictament política; sensació que també ens la pot produir el manifest de 1934 a què em referiré més avall (Kremnitz, 2000). La sensació de contradicció augmenta quan veiem l'obra de Fabra esquitxada i farcida dels conceptes de *nació* i de *pàtria* com a fonaments i justificants de la tasca del filòleg: per a Fabra, acceptar una norma volia dir acceptar també els fonaments ideològics sobre els quals reposa la norma (Kremnitz, 2005a). Però, com dic, una cosa és el pensament de l'ideòleg i gramàtic i una altra el tarannà mitjà o dominant de la societat. (Aquesta contradicció s'arrossega també des dels primers anys del postfranquisme: una part de la societat desitja salvar, enfortir i modernitzar la llengua; en aquesta part hi som, naturalment, tots els qui ens dediquem professionalment a algun aspecte de la llengua: filòlegs, escriptors, professors de llengua, etc.; però la classe política fins ara no s'ha manifestat disposada a fer realitat aquests ideals. Diuen els sociòlegs que el polític, per llei natural, no està disposat a arriscar més que la massa de la societat: com que veu que majoritàriament aquesta societat no perd la son per la llengua, doncs intenta posar pedaços a la situació, sense anar mai a fons en el problema. I la pregunta, que no té resposta, és: qui ha de passar al davant, la societat o bé els seus representants polítics?)

Sigui com vulgui, amb contradiccions i limitacions, el cas és que a partir de l'any 1907 hi ha, conjuntament per part del lingüista i del polític, «la voluntat d'engegar, per primera vegada en la història catalana moderna, una política lingüística d'ús social generalitzada de la llengua autòctona» (Balcells i Pujol, 2002, p. 180): comença una etapa que Murgades (2000) anomena d'*institucionalització* de la nostra cultura, de política cultural desacomplexada, planificada, sistemàtica; amb la mirada lingüística posada en tot el territori catalanoparlant; amb els ideals noucentistes de la feina ben feta i del predomini de la ciutat sobre la ruralia; comptant amb els dos puntals aleshores bàsics dels escriptors i de l'escola; etc. Ben enllà, doncs, d'un esforç voluntarista i individualista. Aquest punt marcarà un dràstic abans i després. Fabra era, amb frase molt repetida, «la persona adequada en el moment adequat» (Ferrando i Nicolás, 2005, p. 485).

Una de les idees fonamentals que Fabra tenia clares era el que el Cercle Lingüístic de Praga anomenarà la *cultura de la llengua literària*, és a dir el dret i el deure del científic, del codificador, a intervenir en la fesomia i en el contingut de la llengua referencial, de la llengua de la nació: amb paraules de Lamuela i Murgades (1984, p. 36),

tota llengua referencial és, en un grau més o menys elevat, «una llengua artificial, de mots triats, de formes i construccions triades», expressió calcada de la que es pot trobar en algun text de Fabra (vegeu també Lamuela, 1987, p. 71-73); ideologia que, *naturalment*, escandalitza farisaicament els enemics aferrissats i seculars de la llengua catalana i dels pobles que malden per conservar-la i per tenir els mateixos drets i la mateixa dignitat que els pobles que gaudeixen d'un Estat i d'un exèrcit que els emparen i els justifiquen. Aquesta idea d'intervenció i sobretot de selecció és la que més clarament distingeix, en la teoria i especialment en la pràctica, el lingüista de Gràcia de mossèn Alcover i d'altres lingüistes de l'època com ara Josep Calveras: Alcover i Calveras s'inclinaven més aviat cap a l'acceptació de la multifacètica realitat oral o dialectal i cap a la idea modernista del respecte de la «llibertat d'expressió» de l'escriptor, o simplement no trobaven el camí d'aixecar-se d'aquesta multiplicitat cap a una construcció més abstracta i general que anomenem llengua *referencial* o *estàndard*. Iglésias (2004, p. 220) baixa fins a l'aspecte més sentimental de l'afer, complementari de l'aspecte filològic pur i més poderós i tot: «Alcover, i potser també en part Calveras, van ser víctimes d'unes ganes desmesurades de diferenciar-se de Fabra», malgrat que tots dos tenien prou bona preparació i van fer una tasca important, especialment Alcover. Sense deixar-li de reconèixer aquestes limitacions, avui el canonge mallorquí és reivindicat per tots els autors que s'han ocupat del període i del personatge (Moll, 1962, 1979; Massot, 1985; Perea, 2005; Julià-Muné, 2005a, 2005b, etc.). Diversos autors (Moll, 1962; Massot, 1985; Joan Miralles, 2000; Balcells i Pujol, 2002, etc.) s'han ocupat de les vicissituds de mossèn Alcover en relació amb l'IEC i amb Fabra. Quedem-nos amb el testimoni de Moll, que va ser present a l'acte de reconciliació (1926) entre els dos altíssims personatges (1962, p. 252): «Vaig quedar fortament impressionat per la magnanimitat amb què aquell home tractava el qui tantes vegades l'havia injuriat públicament, i vaig comprendre que el mestre Fabra era no sols un gran gramàtic, sinó també un esperit obert i generós com pocs se'n podrien trobar, un home que posseïa un cor tan alt com la seva elevada intel·ligència».

(Afehim-hi breument que el tarannà de Calveras i Alcover torna a manifestar-se avui perillosament entre certs valencians als quals la descoberta de paraules i formes de vigència més o menys àmplia pot fer perdre de vista les condicions imprescindibles d'una llengua que ha de ser referencial per a tota la comunitat si no vol disgregar-se.)

Val la pena que ens deturem un moment en la qüestió de la relació entre el català i l'occità. En els primers temps de Fabra es mantenia una certa esperança que els espais occità i català poguessin unir-se en algun tipus de proposta d'estàndard comú. Darrere d'aquesta idea hi havia sobretot la necessitat (més preemptòria de part de l'occità)

de trobar algun suport social i polític per mantenir vives i operatives aquestes llengües. A poc a poc aquesta concepció d'un estàndard comú s'anà esvaint. Fabra no la va compartir mai, i això és el que reflecteix el manifest «Desviacions en els conceptes de llengua i de Pàtria» de 1934, la signatura del qual va encapçalar Fabra, seguit de quinze personalitats més, que el subscrivien per ordre alfabètic. Kremnitz (2005a) explica de manera diàfana que les circumstàncies històriques i les funcions *comunicativa* i *demarcativa* o *identitària* de les llengües han fet que aquesta idea (basada vagament en algun argument genètic i potser més en un desig que en una realitat social) sigui inviable. Es tracta de dues llengües diferents, encara que l'Institut d'Estudis Occitans les pugui anomenar *bessones*.

4.2. Criteris

Coneixem amb prou detall els criteris que van guiar Fabra al llarg de la seva tasca: vegeu principalment Polanco (1984), Lamuela i Murgades (1984), Segarra (1985a i 1985b), Solà (1987), Saragossà (1997), Ferrando (2000) i Veny (2001). Primer em referiré als criteris pròpiament dits i després definiré el caràcter general del codi normatiu.

a) Criteris de la normativa

Els criteris que guien una actuació, la ideologia que hi ha al darrere i els objectius que es pretén aconseguir són tres aspectes del mateix projecte. En la seva labor de gramàtic i lexicògraf, Fabra va tenir clars molt d'hora i va anar explicitant generosament els principis de què partia i l'objectiu a què aspirava. Molt sintèticament, Fabra pretenia donar al català aquella fesomia, aquella capacitat d'expressió i aquelles funcions polítiques i socials que la llengua hauria tingut sense la persecució, l'abandonament i la submissió a d'altres llengües que havia patit durant segles.

Anys enrere Solà (1987, § 3) enumerava onze conceptes per explicar l'obra fabriana de reconstrucció del català modern: es proposava que fos una *llengua moderna de cultura, nacional, referencial, composicional, reflex de la llengua parlada, clara i lògica, autònoma i germana de les altres d'Europa*; a més a més, el filòleg podia *intervenir* en la nova fesomia de la llengua, recorria a la *llengua clàssica* quan calia i demanava la *col·laboració dels escriptors* per fer efectiva la seva tasca. Saragossà (1997, p. 37) concentra aquests conceptes en el que ell en diu sis «criteris» de l'operació: *llengua parlada, dialecte*

tes, evolució, ortografia medieval, simplicitat i coherència, internacionalisme. Tant uns conceptes com els altres són en gran part interdependents, i l'única cosa que sovint ha d'afrontar el gramàtic és prioritzar-ne un sobre un altre en tal o tal cas. Per exemple, tres dels criteris ortogràfics que sempre s'han considerat bàsics, *pronunciació real*, *tradició gràfica* i *etimologia*, s'ordenen exactament l'un després de l'altre en l'ordre en què els he donat, com explicita Fabra pertot arreu i en concret en un article poc conegut de 1920: «ha calgut demostrar la falsedat d'un gran nombre de grafies degudes a preocupacions etimològiques i a l'oblit de les grafies tradicionals i de la pronúncia d'aquelles regions on no han tingut lloc les confusions esdevingudes en el dialecte central». Per a detalls remeto el lector a les altres dues obres esmentades, i aquí em limito a exemplificar el concepte d'internacionalisme o germanor entre les llengües.

«Tota gramàtica descriptiva d'una llengua indoeuropea és al capdavant un treball sobre dialectologia de l'indoeuropeu, i no es pot fer ben fet si no és mirant de reüll els altres dialectes», va dir Gabriel Ferrater (1981, p. 5) parlant del nostre lingüista. Les llengües derivades del llatí presenten una gran quantitat de semblances, però també tenen trets comuns amb altres llengües genèticament no tan pròximes; i un gramàtic ha de mirar de reüll aquestes llengües no solament per la seva comunitat d'origen sinó també pel fet que pertanyen a la mateixa comunitat cultural, europea o més extensa. Fabra va ser el primer gramàtic que va tractar el català en pla d'igualtat enmig de la família europea. L'autonomia que el nostre lingüista pretenia restituir al català no s'oposava a la voluntat que la nostra llengua no fos gratuïtament divergent de les altres del seu entorn cultural. L'ortografia dels sons plosius (*p-b*, *t-d*, *c-g*), així com la de les lletres *y-i*, va ser notablement controvertida en el català modern. Més amunt he dit que Fabra no acostumava a intervenir en les polèmiques. En lloc d'això, construïa proves irrefutables i contundents de la bondat del seu sistema. Una d'aquesta proves es troba al *Diccionari ortogràfic* de 1917. Al quadre següent Fabra fa veure com són d'antiquades i insostenibles certes grafies que s'arrossegaven des d'antic o que s'havien introduït irreflexivament, les quals per tant calia modernitzar d'acord amb les altres llengües de cultura. Observem només que totes les paraules afectades són cultismes (vegeu Bruguera, 1985, § 9), el concepte que ja hem vist que desconeixien els nostres lingüistes d'aquella època.

A propòsit d'aquest criteri, per exemple, Bibiloni (2005) posa en qüestió la decisió del TERMCAT d'adoptar la forma *bloc* per adaptar el terme anglès *blog* (escurçament de *weblog*, mot compost de *web* 'pàgina web' i *log* 'registre'), «que en el món sencer es diu *blog*»; i així mateix, l'adopció de *blocaire* per a l'anglès *blogger* 'autor o gestor d'un blog': partint del «principi d'universalitat en la terminologia científica i tècnica» establert per Fabra i esdevingut «un fil conductor en l'estandardització i l'elaboració del català» des

Els cultismes

<i>Llatí</i>	<i>Castellà</i>	<i>Italià</i>	<i>Francès</i>	<i>Anglès</i>	<i>Català prefabrià</i>
acidus solidus absurdus quietudo centígradus	ácido sólido absurdo quietud centígrado	acido solido assurdo quietudine centigrado	acide solide absurde quiétude centigrade	acid solid absurd quietude centigrade	àciit sòlit absurt quietut centígrat
oblongus diphthongus exergum vermifugus zoophagus	oblongo diptongo exergo vermífugo zoófago	oblongo dittongo esergo vermífugo zoofago	oblong diphthongue exergue vermifuge zoophage	oblong diphthong exergue vermifuge zoophagous	oblonch diftonch exerch vermífuch zoòfach
heroicus introitus ovoides laicus fluidus	heroico introito ovoide laico fluido	heroico introito ovoide laico fluido	héroiue introît ovoïde laïque fluide	heroic introit ovoid laic fluid	heroych introyt ovoyde laych fluyt

d'aleshores, Bibiloni defensa que calia adoptar *blog* (cultisme o neologisme comparable a *buldog*, *gag*, *grog* 'beguda') i *bloguista* (amb *-ista*, «el sufix més adequat a un camp de la creació intel·lectual com aquest»: cf. *novellista*, *contista*, *assagista*, *guionista*; *-aire* «correspon a ocupacions antigues i no gaire intel·lectuals», *trabucaire*, *abellaire*, *drapaire*, «o a característiques humanes no gaire positives», *rondinaire*, *xerraire*, *enredaire*).

La panòplia lingüística del quadre que acabem de veure, Fabra la utilitzava sovint. Impressiona, per exemple, el curs de 1913-1914 que li publicà la revista *Catalunya*, ara reproduït a Fabra (2006a), on la comparança es fa entre romanès, italià, francès, català, castellà i portuguès (i on apareixen altres llengües i dialectes).

b) *Caràcter general del codi normatiu*

Des de fa uns anys la concepció tècnica del codi normatiu (incloent-hi des de l'ortografia fins al diccionari) es pot resumir amb els tres conceptes de *monocentrisme*, *composicio-*

nalitat i *polimorfisme*, que va proposar Polanco (1984). Saragossà (1997, p. 73-78) i Polanco (2005) fan veure que aquests conceptes han sigut interpretats de manera diferent per diversos autors. Aquí intento reflectir més exactament el pensament dels dos autors esmentats, que coincideix.

Fabra va defensar tota la vida que la normativa fos *monocèntrica*, és a dir que emanés d'un centre codificador únic, l'IEC. (Avui, amb la creació de l'Acadèmia Valenciana de la Llengua, aquest principi es troba perillosament en crisi.) Aquesta normativa és *composicional*: consta de normes aportades per diferents varietats geogràfiques, que són en principi vàlides i preceptives per a tots els usuaris. I és també *polimòrfica*: en diversos punts del codi hi ha més d'una forma normativa, i aquestes formes divergents en principi o en la pràctica són vàlides només o especialment per als parlants que les tenen com a pròpies.

Són exemples de *composicionalitat* els següents. En ortografia: la grafia dels plurals en *-es* (corresponents a singulars en *-a*), que respon al fet que en els dialectes occidentals aquestes terminacions (*casa, cases*) es pronuncien amb una vocal clarament diferent (únicament per als dialectes orientals, en què aquestes vocals febles sonen igual, serien adequades les grafies *casa, casas*); el manteniment gràfic de sons que es pronuncien en uns dialectes i no en uns altres, com ara la *-r* de la majoria de paraules (*febrer*; els infinitius: *anar, fer, venir*), la *i* entre vocal i *x* (*peix, baixar, coixejar, fluix*), la *t* i la *p* dels conjunts finals *-nt, -lt, -mp* (*present, alt, irromp*), la *b* i la *v* (*anava, beure*). En lèxic n'hi ha pocs exemples: en pot ser un l'adverbi *gairebé*, que era desconegut a les Illes i al País Valencià però que es feia necessari pel fet d'haver reculat la forma *quasi*. En sintaxi, la construcció temporal *en* + infinitiu (*En arribar el tren, nosaltres encara érem a casa*), que es mantenia viva a les Illes i al País Valencià; el manteniment dels pronoms *hi* i *en*, el primer dels quals ha desaparegut del valencià i el segon s'hi ha conservat només parcialment.

Són exemples de *polimorfisme* els següents. En ortografia: la diferent accentuació de les *e* finals (*cafè, café*), duplicitat no recollida pròpiament als textos de Fabra considerats preceptius per l'IEC (el *Diccionari ortogràfic*, 1917, i el *Diccionari general*, 1932) però incorporada després: Fabra més aviat era contrari a acceptar dos accents sobre la *o* i la *e* (Lloret i Ramos, 2006: comentari a Miravittles). En morfologia: variants com *meua / meva, porto / porte / port* (primera persona del present d'indicatiu). En fonètica: la diferent pronunciació de vocals i consonants. En lèxic, variants com *nen / nin, nervi / nirvi* (variants formals), *arena / sorra, corder / xai, granera / escombra, melic / llombrígol, espill / mirall* (variants amb lexemes diferents), etc. En principi, com he dit, aquestes formes diferents són per als usuaris dels dialectes corresponents, no pas per a tots els usuaris, encara que això molt sovint no consta explícitament al codi; i, d'altra banda, en algun

cas, pot ser que les diferents formes convisquin en una mateixa àrea geogràfica o dialectal, com ara els dos plurals normatius *desigs* i *desitjos*. Sobretot en lèxic, ben sovint els usuaris no són conscients de quina parla és tal o tal forma alternativa, que poden acabar usant-se indistintament. (Al nou diccionari de l'IEC de 1995 es va evitar de marcar la procedència territorial de les paraules perquè era el «repertori oficialment disponible per a tots els parlants del català»: pel fet de ser el *codi* lexicogràfic, totes les paraules que recull aquesta obra són, doncs, «mots disponibles per a qualsevol parlant que els vulgui usar», segons Aina Moll, 1999, 144, p. 159.)

En principi, semblaria que es pretén atènyer un cert equilibri almenys entre les principals àrees dialectals: oriental, occidental i baleàrica; i durant molts anys hi ha hagut la creença que la normativa reflectia aquest equilibri. A mesura que han augmentat els investigadors, però, aquesta creença s'ha vist matisada, bé que de moment l'esmentat equilibri no ha sigut negat de manera clara per ningú. En un escrit breu com aquest m'he de limitar a esmentar unes quantes opinions prou autoritzades.

Ferrando (2000) diu que en una primera etapa (fins a 1906) Fabra només s'ocupava del Principat i més específicament del dialecte de la capital, però que a partir d'aquest any té un concepte clarament *nacional* de la llengua referencial, és a dir que pretén de fer un codi compatible amb tots els grans dialectes, cosa que alhora acostava el codi a la tradició medieval. Però la situació social, política, econòmica i cultural dels territoris catalanoparlants el convencen que una normalització de la llengua amb totes les conseqüències només és possible al Principat, i més concretament al seu centre motor, Barcelona: com en tota llengua, la capital té «fatalment» un paper primordial en aquest afer, com ja deia Fabra; i per tant el nostre gramàtic manté el criteri inicialment defensat des de L'Avenç que la tria o selecció de formes s'ha de fer partint del català oriental i més concretament del barceloní. Les formes divergents de les altres parles (*polimorfisme*) seran esmentades poc sistemàticament i com a secundàries o complementàries o superditades dins la construcció de l'estàndard, llevat en uns punts molt concrets de morfologia. Ferrando adverteix que això podria ser degut al fet que Fabra tenia uns coneixements històrics de la llengua «remarcablement superiors als dialectals» i qualifica de «discutible» aquesta posició, tot i que la justifica perquè la desconexió del conjunt de la llengua era un fet general a l'època de Fabra, i no s'està de reconèixer, amb Josep Giner, que, així i tot, el *Diccionari* «és sens dubte el millor diccionari valencià» que s'havia fet fins aleshores.

Ferrando i Nicolás (2005, p. 489-491), mantenint fonamentalment el punt de vista de Ferrando (2000), afirmen que l'equilibri territorial és clar en ortografia i en sintaxi, però que en morfologia i en lèxic el pes del barceloní és prou clar.

Saragossà (1997) defensa arreu que Fabra s'aparta del concepte de *dialecte* habitual en tradicions veïnes com la francesa i la castellana, les quals en fan un ús pejoratiu i eleven «un dialecte al rang de codi supradialectal»; i afirma repetidament i amb exemples que «no hi ha ni textos ni dades empíriques que demostrin la hipotètica centralitat del dialecte barceloní» en la normativa (que era l'ideal de L'Avenç), sinó, ben al contrari, que Fabra tenia una «visió global de la llengua» (amb paraules de Lamuela i Murgades, 1984, p. 80). I creu que deu ser «a causa de l'escàs desenvolupament que havien aconseguit les narratives valenciana i balear» que aquestes parles estan poc representades al *Diccionari* de Fabra. L'autor conclou (p. 78) que el polimorfisme de Fabra «és bàsicament morfològic, lèxic i fonètic, ja que en la sintaxi té ben poca importància».

Com a síntesi de les seves anàlisis minucioses en escrits anteriors recollits recentment en llibre, Veny (2001, p. 86) afirma que Fabra es va apartar de la «velleïtat» de L'Avenç «d'erigir en estàndard el dialecte central», malgrat que sí que va donar «un xic més de protagonisme al català central per raons històriques, demogràfiques, culturals, etc.»; i conclou (p. 93) que els resultats de la construcció de la normativa «han estat brillants en ortografia i fonètica, no tant en morfologia, notables en lèxic (a ampliar en especial pel que fa al valencià i al balear) i sense gaire problemes (dialectals) en sintaxi». Avui caldria matisar la consideració de la sintaxi que tenen Saragossà i Veny, però no hi entraré. Veny, de tota manera, amplia una mica la consideració teòrica de les varietats de la llengua: d'una banda, hi hauria la llengua *històrica* o conjunt màximament ric de dialectes; i d'una altra banda, hi hauria dos tipus de llengua *estàndard*, la de la literatura de creació (que permet un ventall ampli de possibilitats, «segons l'àmbit d'ús i els destinataris»: possibilitat d'arcaïsmes, cultismes, tecnicismes, vulgarismes, ergotismes) i la dels mitjans de comunicació (que seria «més neutra [...], no marcada temporalment [...] ni socialment [...] ni geogràficament», p. 32). I potser és amb aquesta triple visió que aquest filòleg ha reivindicat la presència al diccionari normatiu d'una llarga sèrie de paraules que ja han sigut generalment acollides a l'esmentat diccionari normatiu de 1995. Entre les dues opcions unitarista i composicional, Veny defensa que la segona ha sigut l'única possible en el cas català: «L'opció compositiva, doncs, era el camí més costerut, més difícil [...], però també era el camí més aconsellable, donades les circumstàncies polítiques i administratives que conformaven el català com a llengua històrica: llengua sense estat, subordinada a estats diferents i, dins un mateix estat, dividida en regions i en províncies». «Es tractava, doncs, d'integrar a la cultura els parlants de tots els dialectes a través d'un estàndard enriquit de variants regionals per tal de suavitzar la distància entre el català col·loquial i el català més formal» i per «aconterar un cert particularisme de València i les Balears» (p. 34).

Segurament també caldrà interpretar així la posició de Colón (2006), que, des de la seva alta coneixença diacrònica i sincrònica del lèxic dels dialectes, es pregunta qui defineix l'estàndard, qui en selecciona les unitats que el conformen; i, després de lamentar que el barceloní hagi tingut preeminència, acaba acceptant la importància d'aquesta parla en la vida moderna de la llengua, «encara que per a alguns parlants sigui dolorós». Bibiloni (1997, p. 114-119) es mostra més crític sobre el polimorfisme morfològic de Fabra.

5. IDEAL I ABAST DE LA REFORMA

5.1. *L'ideal*

No em sé estar de repetir unes paraules prou conegudes del nostre gramàtic, perquè em sembla que expressen de manera tan espectacular com exacta la feina que va fer durant tota la seva vida i l'ideal que s'havia proposat. En unes conferències fetes a l'Ateneu Barcelonès els anys 1897 i 1906, repeses en el discurs presidencial de 1924 a la mateixa institució, Fabra (1932, p. 88) exposa «tota la tasca a fer»:

examinar un per un tots els mots, les significacions de cada mot, totes les construccions i frases fetes de la llengua actual, a fi de descobrir-ne tots els castellanismes i incorreccions; estudiar pregonament la llengua antiga i els parlars hodierns, que ens havien de furnir els mitjans de remeiar-los; i mirar de relligar la llengua actual amb la llengua antiga, no oblidant mai, però, que «no tractàvem de ressuscitar una llengua medieval, sinó de formar la llengua moderna que fóra sortida de la nostra llengua antiga sense els llargs segles de decadència literària i de supeditació a una llengua forastera».

La idea de no ressuscitar tot simplement la llengua medieval, Fabra la reprèn del discurs als Jocs Florals de Mataró de 1918 (vegeu 1932, p. 75) i la repeteix encara en una nota brevíssima de l'any 1937: «La tasca a fer era àrdua, puix que no es tractava pas de restablir la llengua medieval sinó de forjar la llengua moderna que aquella hauria esdevingut sense els llargs segles de decadència nacional i de supeditació a una llengua forastera» (1980, p. 181). Avui el català es torna a trobar en una situació molt semblant, de poderosíssima influència del castellà en tota la seva estructura: en lèxic, en fraseologia, en sintaxi, en fonètica i fins en morfologia, que és una de les parts més resistents de la llengua. I hi ha veritables legions de professionals que donen suport a tota la massa social en l'intent de mantenir la llengua amb la seva riquesa i amb la personalitat pròpia. Doncs

avui els qui ens trobem de manera activa al servei d'aquesta nobilíssima causa podem apreciar en tot el seu valor les paraules transcrites i el judici que l'ideal va merèixer a Carles Riba (1954, p. xi): «una de les més noblement folles empreses a què un poble, si es vol la minoria dirigent d'un poble, s'hagi mai llançat».

Carles Miralles (2000, p. 160) explora la situació lingüística en què es trobaven els escriptors en aquell temps. Segons Nicolau d'Olwer, els escriptors tenien a les mans «un mitjà d'expressió literària hesitant entre la tradició de la decadència, neulida i voluntàriament acastellanada, la parla popular —tan rica de lèxic com irregular i dialectalitzada— i una llengua perfectament construïda, homogènia i abundosa, si bé arcaica: la dels nostres clàssics». Ara bé, aclareix Miralles: els escriptors no podien pas fer «l'esforç tantàlic i una mica inútil» de fer-se la llengua cada cop que s'hi posaven; de fer-se, cadascú pel seu compte, l'ortografia, la gramàtica i el lèxic (p. 163): aquest esforç l'havia de fer un filòleg.

5.2. *Abast*

La reforma i modernització van afectar tots els aspectes de la llengua: la fonètica, l'ortografia, la gramàtica (amb la morfologia i la sintaxi) i el lèxic.

a) Al tombant dels segles XIX-XX la fonètica era al centre de l'activitat dels professionals de la lingüística, i Fabra precisament hi tenia una competència excepcional. Recordaré només dos o tres detalls d'aquest camp. Fabra va sintonitzar ben d'hora amb el moviment de reforma de l'ensenyament de segones llengües, que tenia com un dels principis més clars el fet de partir de la llengua oral, és a dir de conèixer a fons la fonètica (vegeu Julià-Muné, 2005a; Wheeler, 2006). I així, entre 1893 i 1900 va publicar cinc articles sobre la mediocritat de l'ensenyament del francès a Barcelona, i pràcticament totes les crítiques s'adrecen a aspectes fonètics (vegeu l'edició d'aquest material a Murgades, 2005; vegeu també Garcia, 2006). Més tard, a la *Gramàtica anglesa* (1924) dedicarà exactament la meitat de l'espai a la fonètica. Diu Coromines (1971, p. 398) que Fabra, «pel que fa a l'anglès, tenia en la fonètica i en la història de la pronunciació d'aquesta llengua un saber sense parió entre els romanistes», judici que Wheeler (2006) no fa sinó confirmar. Un dels treballs teòrics més importants i espectaculars del nostre autor és precisament sobre fonètica històrica: «Les *e* toniques du catalan» (1906) (vegeu Mascaró, 2006). Finalment, Fabra va publicar un *Diccionari ortogràfic* (1917) totalment inusual en aquell temps i en qualsevol altre: un diccionari on s'indica la pronunciació, pel que fa al nombre i al tipus de les síl·labes, de totes les paraules que tenen vocals en contacte: voluntat explícita, doncs, de redreçar també l'aspecte fonètic de la llengua.

b) Pel que fa a l'ortografia, no m'hi estendré perquè és un dels aspectes més coneguts del nostre personatge, i avui encara més amb els estudis que hi ha dedicat Mila Segarra (vegeu 1985a, 1999, 2000, etc.).

c) En el que és pròpiament la gramàtica, Fabra elabora de manera magistral, ja des de la seva segona obra (*Contribució a la gramàtica de la llengua catalana*, 1898), la morfologia verbal, que és un dels aspectes més complexos d'una llengua romànica, un punt en què els seus predecessors havien fracassat. La part de sintaxi, en canvi, l'elabora de manera més asistemàtica, seleccionant en cada moment aspectes que li semblaven més rellevants o més interessants per alguna raó (inclòs el fet que ell hagués arribat a alguna conclusió sobre el tema): la negació; els relatius; l'ús de certs temps verbals; la concordança del participi; la concordança d'*haver-hi*; els articles; ús de les preposicions *a*, *en*, *amb*; canvi i caiguda de preposicions; *per* / *per a*; aspectes dels pronoms febles. I no diu res, per exemple, de les expressions temporals, que avui són un tema prou fosc, ni (a les gramàtiques) de la important qüestió dels verbs *ser* / *estar* / *haver-hi*.

d) Tampoc no m'estendré en l'amplíssim terreny del lèxic, en què la seva mà experta i el seu equilibri ideològic són també prou coneguts, sobretot amb els estudis de Veny i de Colón (vegeu, per exemple, Colón i Soberanas, 1986). Com és prou sabut, el *Diccionari general* va esdevenir emblemàtic per la perfecció amb què estava fet i perquè era el que sempre quedava d'un naufragi repetit generació rere generació, en un espai polític que sempre ens ha sigut advers. Aquest diccionari igualava tècnicament els existents en les llengües veïnes o els superava. I si avui hi descobrim aspectes perfectibles és per diverses raons: perquè era una obra tècnicament ben feta (i per tant, és fàcil de descobrir-hi detalls perfectibles), perquè avui la lexicografia ha fet progressos espectaculars i perquè algun d'aquests aspectes (com ara els règims verbals i la fraseologia) ni tan sols han sigut resolts en els moments actuals (vegeu Carreté, 1991, i els dos articles de Ginebra i Montserrat, i de Montserrat i Ginebra, 2000).

L'estudi del lèxic es troba especialment a les *Converses filològiques* i s'hi troba amb una competència i amb una visió diacrònica i panromànica admirables. En conjunt, les *Converses* són el corpus més allixonador de Fabra i segurament un dels més reeixits de l'Europa del moment. Em limitaré a esmentar tres detalls potser menys coneguts.

En primer lloc, ens sorprèn la irregularitat amb què Fabra inclou a les seves gramàtiques la difícil qüestió de la formació de paraules: exposa el tema a la gramàtica de 1912 i, amb més extensió, a la de 1956 (vegeu Saragossà, 2000); també l'exposa, ni que sigui amb finalitats ortogràfiques, al *Diccionari ortogràfic* de 1917; però no en parla en cap altra gramàtica, cosa que no s'entén més que per la raó esmentada que no devia tenir el tema prou madur, malgrat que és un dels gramàtics que hi veia més clar.

En segon lloc, l'adaptació catalana del neologisme *futbol* és un cas allisonador de la competència lingüística de Fabra. La paraula anglesa *football* és plana i a la segona síl·laba té una *o* oberta (i llarga). El català podia adaptar-la de dues maneres. I) Podia mantenir l'accent a la primera síl·laba (*fútbol*), però aleshores el català oriental hauria pronunciat la segona vocal com a *u*, perquè és àtona (*fúbul*), i els dialectes occidentals haurien pronunciat aquesta segona vocal com a *o* tancada (*fútbol*); pitjor hauria sigut grafiar-la directament *fútbul*, car aleshores la segona vocal hauria quedat encara més desfigurada (de *o* oberta en anglès passaria inexorablement a *u* en tots els dialectes catalans). II) Podia desplaçar l'accent a la segona síl·laba: aleshores la *o* s'hauria pronunciat oberta en tots els dialectes, com en l'original anglès (*futbòl*), però s'hauria alterat l'accent. Doncs bé: Badia i Margarit (a *Revista Española de Lingüística*, 2.1, 1972, p. 17-34) ha fet veure que, per a la identificació d'una paraula, en català és més important el timbre vocàlic que no pas l'accent d'intensitat. Per tant, la forma adequada en aquest cas és la forma aguda *futbol* que li va donar Fabra, la qual forma, no pas per casualitat, ja era la que espontàniament li donaven els catalanoparlants de l'època. (Malauradament, la *conversa* on Fabra parla d'aquest fet, la 491 de l'edició de Pey, està mutilada.) Vegeu això en el quadre següent (on subratllo la vocal tònica en cada cas):

<i>Anglès</i>	<i>Possibilitats gràfiques</i>	<i>Cat. or.</i>	<i>Cat. occ.</i>	<i>Pronunciació espontània</i>
<i>football</i> [f <u>u</u> tbo:l]	1 <i>fútbol</i> 2 <i>fúbul</i> 3 <i>futbol</i>	[f <u>u</u> dbul] [f <u>u</u> dbul] [fudb <u>u</u> l]	[f <u>u</u> dbol] [f <u>u</u> dbul] [fudb <u>o</u> l]	[fudb <u>o</u> l]

El tercer cas que esmentaré és la descoberta que va fer el nostre lexicògraf d'una aportació de Verdaguer. La descoberta és a la *conversa* 348 de l'edició de Pey:

Per remeiar els castellanismes no cal recórrer exclusivament a l'arcaisme. Les aportacions dialectals ens forneixen materials preciosos [...]. Després hom pot recórrer al manllevament de mots llatins [...]. Després [...] a la derivació [...]. En el dialecte central la majoria dels sufixos de derivació eren com petrificats, incapaços de donar naixença a noves formacions. Comptant, per exemple, amb un nombre reduïdíssim d'adjectius formats amb el sufix *-ívol*, aquests difícilment podien servir de model [...]; però Verdaguer introduí en la llengua literària una munió d'aquells adjectius, i *-ívol* pogué així esdevenir un sufix productiu.

Efectivament, per exemple, *L'Atlàntida* de Verdaguer va plena d'aquests derivats. N'esmento uns quants casos a l'atzar (faig referència a cant i vers de l'ed. de Narcís Grolera, Barcelona, Quaderns Crema, 2002):

I.214 (i a Gades *mercantívola* amb torres enfortí), I.271 (*llisquívola* una barca veu-ne venir gronxant-se), II.49.51 (Encinglant-se, la cabra esbrota un olm *mengívol* || i els bissonts s'arramaden amb aire *germanívol*), II.122 (*festívol* saltirona l'aucell del paradís), II.203 (mentre eix déu [Neptú], amb *forcívol* trident, lo descalçava), VII.96 i s. (de les platges d'Argòlida sortíem / per veure a Delos bella, / i anàvem i veníem / a flor d'aigua *llisquívoles* com ella).

5.3. *Algun punt fosc*

Quan es revisen els primers anys de la feina de Fabra i de l'Institut d'Estudis Catalans, és difícil d'arribar a tenir idees clares sobre certs episodis, i més en concret sobre la rectitud de les actuacions dels uns i dels altres. Com en totes les coses humanes, el vencedor imposa el futur, i la resta de possibilitats queden esborrades per sempre, sovint sense prou documentació per poder jutjar el que ha passat. L'episodi de mossèn Alcover sembla ja prou aclarit (vegeu el que n'he dit més amunt, § 4.1), però no deixa de produir-nos un cert neguit cada cop que el reconsiderem. També la qüestió dels tres becaris que van anar a estudiar a Alemanya (Griera, Barnils i Montoliu) i del seu futur paper a l'IEC presenta més d'una ombra. Com en presenta la no menys fosca qüestió de la recepció del *Diccionari català-valencià-balear* a la Barcelona del moment de l'aparició, i anys més tard, el 1954, l'injust i agre ambient creat per la conferència de Moll sobre «Els dos diccionaris» (vegeu l'epistolari publicat per Ferrer i Pujadas, 2000).

Un altre episodi neguitejador és tot el procés d'edició de la traducció de *Mireia* de Mistral feta per Maria-Antònia Salvà. El procés va ser molt llarg (fet i fet, va durar cinc anys) i en ziga-zaga; tots els que hi van posar les mans o les directrius devien vacillar més de quatre vegades; però s'imposava la idea d'ajustar el text a l'ideal noucentista de llengua estàndard que aleshores es consolidava amb força. No és pas segur que aquest ideal fos en aquells moments l'únic camí viable ni potser el millor per al futur de la nostra llengua. I potser una part de la reacció actual del món valencià s'explicaria també analitzant amb compte aquells ideals i les accions que en derivaven (així es pot llegir entre línies en més d'un tractadista actual). El cas és que Mila Segarra fa sobre aquesta qüestió afirmacions molt greus (1998, p. 161-162): el resultat de la correcció de *Mireia* «és el cas més notable de falsejament de l'obra d'un autor que s'hagi vist a casa nostra. [...] Per evitar

l'ús de col·loquialismes i mallorquinismes, de castellanismes lèxics i de versificació, van gosar modificar-li versos sencers. Substituint estrofes de musicalitat perfecta i de gran expressivitat popular per versos mediocres que ens recorden el pitjor Carner». Lluïsa Julià ha analitzat detalladament l'operació i la qualifica amb paraules semblants: «La distància entre la traducció de Salvà i el text publicat és immensa»: els canvis «transformen el poema en un nou text literari» (2003, p. 208, 220). Com era inevitable, unes correccions més o menys justificades condueixen a d'altres que ja responen més als gustos dels correctors. Vegem tres dels innombrables casos d'això últim, que justifiquen les opinions transcrites. Dono el text del manuscrit, seguit (>) del text de la primera edició (1917), i faig referència a cant i estrofa de l'edició recent del manuscrit (vegeu Mistral, 2004):

raja al cup, escumosa, com en son propi cau > dintre el cup, a bell raig, tota escumosa
cau (III.2)

que embauma tot el pit > qui dona força al pit (III.38)

i, a l'estiuada calorosa > i, quan la xeixa es fa nuosa (IV.4)

Ho deixo aquí, però potser encara caldrà tornar a estudiar molts d'aquests episodis, perquè la història ens serveixi de lliçó.

6. LES OBRES PRINCIPALS DE POMPEU FABRA

Crec que és útil de tenir a mà una llista breu de les obres principals del nostre autor. Les dono sense detalls bibliogràfics, que el lector pot trobar a la bibliografia de Solà i Marcet (1998).

6.1. *Articles erudits (descriptius i històrics)*

- «Étude de phonologie catalane» (1897)
 - «La representació de la *l* palatal en català» (1903)
 - Recensió de Saröihandy, *Remarques sur la conjugaison catalane* (1905)
 - «Qüestions d'ortografia catalana» (1906)
 - «Les *e* toniques du catalan» (1906)
 - «Le catalan dans la *Grammaire des langues romanes* de W. Meyer-Lübke et dans le *Grundriss der rom. Philologie*» (1907)

- «Sobre diferents problemes pendents en l'actual català literari» (1907)
- «Els mots àtons en el parlar de Barcelona» (1913-1914)
- Recensió de Barnils, *Die Mundart von Alacant* (1913)

6.2. Gramàtiques (les marco, de més a menys importants, amb dos asteriscos, un o cap)

- *Ensayo de gramática de catalán moderno* (1891)*
 - *Contribució a la gramática de la llengua catalana* (1898)*
 - *Gramática de la lengua catalana* (1912)**
 - *Abrégé de grammaire catalane* (1928)
 - *Compendio de gramática catalana* (1929)
 - *Grammaire catalane* (1941)
 - *Gramàtica catalana* (París, 1946)
 - [*Catalan grammar* - Perduda]
 - *Gramàtica catalana* (1918; 7a ed., 1933)*
 - *Gramàtica catalana* [pòstuma] (1956)**
 - *Gramàtica francesa* (1919)
 - *Gramàtica anglesa* (1924)

Pedagògiques

- *Silabari català* (1904)
 - *Gramàtica catalana* Curs mitjà (1918; 4a ed., 1935)

Manuals de la «Collecció Popular Barcino»

- *Ortografia catalana* (1925)
 - *Les principals faltes de gramàtica* (1925)
 - *La conjugació dels verbs en català* (1926)
 - *Diccionari ortogràfic abreujat* (1926)

6.3. Ortografia

- *Tractat de ortografia catalana* (1904)
 - *Normes ortogràfiques* (1913)
 - *Diccionari ortogràfic* (1917; 4a ed., 1937)

6.4. *Obra doctrinal (lingüística i sociolingüística)*

- Campanya lingüística de L'Avenç (1891-1892)
 - «Qüestions gramaticals» (1907-1908)
 - *Qüestions de gramàtica catalana* (1911)
 - «Converses filològiques» (1919-1928, 1945-1947)
 - «Qüestions lingüístiques» (1929-1930)
 - *El català literari* (1932)
 - *La llengua catalana i la seva normalització* (1980)

6.5. *Traduccions de teatre*

- Maeterlinck: *L'intrusa* (1893)
 - Ibsen: *Espectres* (1893/1924)
 - Maeterlinck: *Interior* (1898)

6.6. *Diccionari*

- *Diccionari general de la llengua catalana* (1932)

BIBLIOGRAFIA ESMENTADA

- ARGENTER, Joan A. [ed.] (2000). *Simposi Pompeu Fabra*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- ARNAL, Antoni (2000). «La influència d'Otto Jespersen en la lingüística de Pompeu Fabra». A: GINEBRA *et al.* [ed.], i, p. 25-39.
- BADIA I MARGARIT, Antoni M. (1997). «La recuperació de la llengua catalana. El pas de Fabra por Bilbao». *Euskera* [Bilbao], 3, p. 433-442.
- (2005). «Pompeu Fabra, entre el país i la llengua». A: FABRA (2005), p. 23-53.
- BALCELLS, Albert; PUJOL, Enric (2002). *Història de l'Institut d'Estudis Catalans, i: 1907-1942*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.
- BERNAL RÍOS, Josep M. (2002). *Qüestió de la llengua i planificació lingüística: els casos de Grècia i Catalunya a través de les obres de Manolis Triandafil·lidis i Pompeu Fabra*. Tesi doctoral. Universitat de Barcelona. Departament de Lingüística General.

- BIBILONI, Gabriel (1997). *Llengua estàndard i variació lingüística*. València: 3i4.
- (2005). «Bloc o blog?». *Llengua Nacional* [Barcelona], 53, p. 27-28.
- BONET, Sebastià (2005). «Les principals gramàtiques catalanes de Pompeu Fabra». A: FABRA (2005), p. 159-204.
- BRUGUERA, Jordi (1985). *Història del lèxic català*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- CARRETÉ, Raimon (1991). «Locucions amb entrada composta al DGLC i al DLC». A: *Miscel·lània Jordi Carbonell*, 2. Barcelona. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XXIII), p. 265-280.
- COLÓN, Germà (2006). «Català: universal - particular». Conferència al 20è Col·loqui Germano-Català. Universitat de Tübingen, 23-25 de febrer. [Em serveixo de les notes que en vaig prendre]
- COLON, Germà; SOBERANAS, Amadeu-J. (1986). *Panorama de la lexicografia catalana. De les glosses medievals a Pompeu Fabra*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- COROMINES, Joan (1971). «Pompeu Fabra (1868-1948)». A: COROMINES, Joan. *Lleures i converses d'un filòleg*. Barcelona: Club Editor, p. 393-417.
- FABRA, Pompeu (1905). «Les tres preteses lleis d'escursament, de distinció i d'eufonia». *El Poble Català* [Barcelona] (9 i 16 de setembre). [Reproduït a FABRA (1911), p. 92-105, amb el títol «Els nostres savis»]
- (1906). «Esmena total» a la ponència d'Alcover. A: *Primer Congrés...*, p. 129.
- (1911). *Qüestions de gramàtica catalana*. Barcelona: L'Avenç.
- (1920). «Evolució del català escrit des del Renaixement». A: JOVENTUT NACIONALISTA. *Concurs literari 1920*. Sabadell, p. 21-26. [Sense cap altre detall bibliogràfic]
- (1932). *El català literari*. Barcelona: Barcino.
- (1954-1956). *Converses filològiques*. Ed. a cura de S[antiago] Pey. Barcelona: Barcino.
- (1980). *La llengua catalana i la seva normalització*. Barcelona: Edicions 62.
- (2005). *Obres completes*, 1. Barcelona: ECSA / Edicions 62; València: Edicions 3i4; Palma: Moll.
- (2006a). *Obres completes*, 2. Barcelona: ECSA / Edicions 62; València: Edicions 3i4; Palma: Moll.
- (2006b). *Obres completes*, 3. Barcelona: ECSA / Edicions 62; València: Edicions 3i4; Palma: Moll.
- FERRANDO, Antoni (2000). «La presència dels dialectes territorials en l'obra de Pompeu Fabra». A: GINEBRA *et al.* [ed.], 1, p. 279-340.
- FERRANDO, Antoni; NICOLÁS AMORÓS, Miquel (2005). *Història de la llengua catalana*. Barcelona: UOC / Pòrtic.
- FERRATER, Gabriel (1981). *Sobre el llenguatge*. Barcelona: Quaderns Crema.

- FERRER, Josep; PUJADAS, Joan [ed.] (2000). *Epistolari Joan Coromines / Francesc de Borja Moll*. Barcelona: Fundació Pere Coromines.
- GARCIA CASTANYER, M. Teresa (2006). «Introducció a la *Gramàtica francesa* de Pompeu Fabra». A: FABRA (2006b).
- GINEBRA, Jordi; MARTÍNEZ GILI, Raül-David; PRADILLA, Miquel Àngel [ed.] (2000). *La lingüística de Pompeu Fabra*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Universitat Rovira i Virgili. 2 v.
- GINEBRA, Jordi; MONTSERRAT, Anna (2000). «Tractament de les unitats fraseològiques en el diccionari de Pompeu Fabra». A: GINEBRA *et al.* [ed.], II, p. 365-379.
- GONZÁLEZ-AGÀPITO, Josep (2006). «Pròleg al *Silabari català* de Pompeu Fabra». A: FABRA (2006a).
- Homenatge a Pompeu Fabra 1868-1948. Fidelitat a la llengua nacional. Biografia. Antologia. Bibliografia* (1998). Barcelona: Generalitat de Catalunya / Institut d'Estudis Catalans.
- IGLÉSIAS, Narcís (2004). *Una revisió de Fabra, una crítica a la norma. L'obra lingüística de Josep Calveras*. Girona: CCG / Universitat de Girona.
- JULIÀ, Lluïsa (2003). «*Mireia* de Maria-Antònia Salvà en la normativització de la llengua literària moderna». A: *Miscel·lània Joan Veny*, 3. Barcelona. (Estudis de Llengua i Literatura Catalanes; XLVII), p. 191-238.
- JULIÀ-MUNÉ, Joan (2005a). «Introducció general a l'època i a la lingüística catalana». A: FABRA (2005), p. 93-153.
- (2005b). «La tasca gramatical d'Antoni M. Alcover». *Llengua & Literatura* [Barcelona], 16, p. 155-204.
- KREMnitz, Georg (2000). «Pompeu Fabra i l'espai occitanocatalà». A: GINEBRA *et al.* [ed.], I, p. 257-278.
- (2005a). «Català, valencià, balear: respostes científiques a qüestions polítiques. Reflexions sobre la unitat i la diversitat de l'espai lingüístic català». Conferència a la II Jornada Filològica organitzada per l'Associació d'Amics del Professor Antoni M. Badia i Margarit. IEC, 20 d'octubre. Ara a: *Cap a on va la sociolingüística?* (2006). Ed. a cura de Francesc Vallverdú. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans, p. 63-76.
- (2005b). «Introducció al pensament (socio-)lingüístic de Fabra». Primera versió de l'escrit destinat a un volum en preparació de les *Obres completes* de Pompeu Fabra.
- LAMUELA, Xavier (1987). *Català, occità, friülà: llengües subordinades i planificació lingüística*. Barcelona: Quaderns Crema.
- LAMUELA, Xavier; MURGADES, Josep (1984). *Teoria de la llengua literària segons Fabra*. Barcelona: Quaderns Crema.

- LLORET, Maria-Rosa; RAMOS, Joan-Rafael (2006). Estudi de diverses obres pedagògiques de Fabra. A: FABRA (2006a).
- MANENT I TOMÀS, Jordi (2000). «Cartes de Pompeu Fabra a l'exili». *Ausa* [Vic], XIX, 145, p. 217-236.
- (2005). *Pompeu Fabra a l'exili. 1939-1948*. Barcelona: Proa.
- MARQUET, Lluís [ed.] (2002). *Fabra abans de Fabra. Correspondència amb Joaquim Casas Carbó*. Vic: Eumo.
- MASCARÓ, Joan (2006). «L'obra científica de Pompeu Fabra. Articles majors». A: FABRA (2006b).
- MASSOT I MUNTANER, Josep (1985). *Antoni M. Alcover i la llengua catalana*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- MIR, Jordi (1998). *Memòria de Pompeu Fabra. 50 testimonis contemporanis*. Barcelona: Proa.
- MIRACLE, Josep (1968). *Pompeu Fabra*. Barcelona: Aymà. [Facsimil, Barcelona: Proa, 1998]
- MIRALLES, Carles (2000). «Fabra i els escriptors». A: ARGENTER [ed.], p. 159-180.
- MIRALLES, Joan (2000). «Fabra i les Illes Balears». A: ARGENTER [ed.], p. 59-119.
- MISTRAL, Frederic (2004). *Mireia*. Traducció de Maria-Antònia Salvà. Edició i pròleg de Lluïsa Julià. Barcelona: Quaderns Crema.
- MOLL, Aina (1999). «El *Diccionari* de l'Institut. Aproximació a una altra aproximació». *Revista de Catalunya* [Barcelona], 143, 144, 145, 146, p. 116-154, 157-172, 96-131, 84-105.
- MOLL, Francesc de B. (1962). *Un home de combat*. Palma: Moll.
- (1979). «Mossèn Alcover i Pompeu Fabra». A: MOLL, Francesc de B. (1983). *Aspectes marginals d'un home de combat*. Barcelona: Curial / Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 20-33.
- MONTSERRAT, Anna; GINEBRA, Jordi (2000). «El règim verbal en el diccionari de Pompeu Fabra». A: GINEBRA *et al.* [ed.], II, p. 165-177.
- MURGADES, Josep (2000). «Fabra, entre la contestació i la institucionalització». A: ARGENTER [ed.], p. 31-57.
- (2005). *Textos desconeguts de Fabra*. Barcelona: Punctum / Grup de Recerca en Ecdòtica de la Universitat de Barcelona.
- PEREA, Maria Pilar (2005). *Antoni M. Alcover dialectòleg, gramàtic, polemista*. Barcelona: Fundació Germà Colón / Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- PIÑOL, Rosa Maria (1991). *Pompeu Fabra, el meu pare. Records personals de Carola Fabra*. Barcelona: La Campana.

- PLA, Josep (1969). *Obra completa*, 11. Barcelona: Destino.
- POLANCO I ROIG, Lluís B. (1984). «La normativa al País Valencià. Problemàtica i perspectives». A: CABRÉ, M. Teresa; MARTÍ, Joan; PONS, Lídia; SOLÀ, Joan [ed.]. *Problemàtica de la normativa del català. Actes de les Primeres Jornades d'Estudi de la Llengua Normativa*. Barcelona: Publicacions de l'Abadia de Montserrat, p. 107-146.
- (2005). Notes intercanviades entre Polanco i l'autor d'aquesta semblança a propòsit dels conceptes de *monocentrisme*, *composicionalitat* i *polimorfisme*. *Primer Congrés Internacional de la Llengua Catalana. Barcelona, octubre de 1906* (1908). Barcelona: Joaquim Horta.
- RIBA, Carles (1954). «Prefaci». A: FABRA, Pompeu. *Diccionari general de la llengua catalana*. 2a ed. Barcelona: A. López Llausàs, p. xi-xviii.
- SARAGOSSÀ, Abelard (1997). *Criteris de la normativa. L'ortografia contemporània. Uns quants problemes actuals*. València: Saó.
- (2000). «Una aportació de Fabra inadvertida: l'ortografia de les paraules compostes». A: GINEBRA *et al.* [ed.], 1, p. 87-100.
- SEGARRA, Mila (1985a). *Història de l'ortografia catalana*. Barcelona: Empúries.
- (1985b). *Història de la normativa catalana*. Barcelona: Enciclopèdia Catalana.
- (1998). *Pompeu Fabra. L'enginy al servei de la llengua*. Barcelona: Empúries.
- (1999). «L'establiment d'una norma: la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans (1911-1918)». A: CANO, M. Antònia; MARTINES, Josep; MARTINES, Vicent; PONSODA, Joan J. [ed.]. *Bescanvi i identitat: interculturalitat i construcció de la llengua*. Alacant: Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana / Departament de Filologia Catalana de la Universitat d'Alacant / Ajuntament de la Nucia, p. 243-270.
- (2000). «Nova Ilum sobre les *Normes ortogràfiques* de l'Institut d'Estudis Catalans (1913)». A: GINEBRA *et al.* [ed.], 1, p. 101-140.
- SOLÀ, Joan (1987). *L'obra de Pompeu Fabra*. Barcelona: Teide.
- SOLÀ, Joan; MARCET, Pere (1998). «Bibliografia de Pompeu Fabra». A: *Homenatge a Pompeu Fabra...*, p. 127-225.
- VENY, Joan (2001). *Llengua històrica i llengua estàndard*. València: Universitat de València.
- WHEELER, Max W. (2006). «Introducció a la *Gramàtica anglesa* de Pompeu Fabra». A: FABRA (2006b).